

קברי ירושלים בימי בית שני - עמוס קלונר ז"ל ובוועז זיסו - חלק ב' 1

הלכות איסור קבורה בירושלים והממצא הארכיאולוגי

הלכות איסור הקבורה נידונו במקורות בהרחבה: "אין מלינין בה [בירושלים] את המת ואין מעמידין בתוכה עצמות אדם [...] ואין מקימים בה קברות חוץ מקברי בית דוד וקבר חולדה הנביאה, שהיו שם מימות הנביאים הראשונים' (תוספתא, נגעים ו, ב'). כל הקברות מתפנין חוץ מקבר המלך ומקבר הנביא. ר' עקיבא אומר אף קבר המלך וקבר הנביא מתפנין. אמרו לו: והלא קבר בית דוד וקבר חולדה הנביאה היו בירושלים ולא נגע בהם אדם מעולם. אמר להם: משם ראייה? מחילה הייתה להן והייתה מוציאה טומאה לנחל קדרון" (תוספתא בבא בתרא א, ז).

גילוי שתי מערות קבורה ליד החומה המערבית של העיר העתיקה, שפוננו מן העצמות והחפצים שהיו בהן, כנראה בימי בית שני, מעיד כי הלכות אלה קוימו.

אדולף ביכלר, אלכסנדר גוטמן ואחרים דנו בנוסחי האיסור. גוטמן סבר כי התקנות מאוחרות לימי בית שני. אך על פי הממצא הארכיאולוגי ברור שהן מולאו בקפידה קודם לחורבן בית שני. למשל, בכתובת הארמית המכונה 'ציון עוזיה מלך יהודה' נכתב מפורשות ש"לכאן הובאו עצמות עוזיה מלך יהודה ואל למפתח."

קבר בסנהדריה, צלם לא ידוע, ארכיון יד יצחק בן צבי

הקבורה נאסרה בערים: "מרחיקין את הנבלות ואת הקברות ואת הבורסקי מן העיר חמישים אמה" (משנה, בבא בתרא ב, ט). כמו כן "מפנים קברים שהקיפתן עיר" (תוספתא, בבא בתרא א, יא). במגילת המקדש מצוי צו של איסור קבורה בכל מקום. הממצא הארכיאולוגי ביישובי התקופה היהודיים אינו תומך בכתוב במגילת המקדש, ממנו עשוי להשתמע כי הבריות נהגו לקבור 'בכל מקום'. בירושלים הודגש איסור זה בין שאר החוקים שנתייחדה בהם העיר, שטעמם טומאה וטוהרה. יש מקום להשערה כי באיסור הנבלות, הבורסקי והקברות בעיר נוסף על

ענייני טוהרה היה טעם אקולוגי. בירושלים הודגש איסור קברות, בין שאר הלכות ירושלים, בענייני טומאה וטוהרה. החוקרים נחלקו בשאלת זמנן של התקנות הללו, אם גיבושן וכתבתן מסוף ימי הבית או מהמאה השנייה לסה"נ. מדברי שמואל קרויס וגוטמן עולה כי לא הקפידו על איסור קבורה בירושלים עד סמוך לימי החורבן. מסקנה זו מבוססת על ניתוח הלכות ולא על ממצא ארכיאולוגי.

הממצא הארכיאולוגי בעיר העתיקה ובסביבתה, שנכללה בתחום העיר של תקופת בית שני, מאשש את קיומה של ההלכה האוסרת קבורה בעיר. מסיכום הממצא אפשר ללמוד גם על שלבי התפתחות העיר: בשטח המוקף בחומה הראשונה לא נמצאו קברים מימי הבית השני. כך גם בשטח המקובל כמוקף בחומה השנייה. מהשטח הבנוי שנוסף לעיר עם בניית החומה השלישית פונו הקברים הידועים. כך אירע לקברים באזור כנסיית הקבר ובמקומות אחרים. נראה כי חלק מהקברים נהרסו בעת שהסלע הוסר ושונה לבלי הכר.

¹ חלק שני מתוך סדרת מאמרים המבוססים על מאמרים של הכותבים בספר ירושלים, בימי הבית השני, בהוצאת יד יצחק בן-צבי. סדרת המאמרים נמסרה לעריכה ולפרסום על ידי פרופ' בועז זיסו. תגליות מבקשת להקדיש את סדרת המאמרים לפרופ' עמוס קלונר ז"ל, איש יקר, חוקר רב פעלים ומורה בכל רמ"ח אבריו.

השתרעות הקברים סביב ירושלים

קלונר הציג במחקרו נתונים של כ-660 מערות שהיו מוכרות עד שנת 1980 על פי מרחקן מחומת העיר הנוכחית. מטבלה זו עולה כי למעלה מתשעים אחוזים ממערות הקבורה שוכנות בטווח של עד שלושה קילומטרים מחומת העיר. אפשר ללמוד ממדגם זה על השתרעות עיקרו של הנקרופוליס. מערות נוספות שהשתייכו לתושבי העיר נחצבו מעבר לרצועה זו בדלילות רבה. משמעו של דבר כי אינטנסיביות ניצול המערות ביחס ליחידת שטח קטנה עם הגדלת המרחק מהעיר.

בבדיקת כיווני השתרעותן של כ-800 מערות, הציג זיסו את ההתפלגות הזאת: מצפון לעיר 309 מערות שהן 38%; ממזרח לעיר 124 מערות שהן 16%; דרומית לעיר 237 מערות שהן 30%; ומערבית לעיר 123 מערות שהן 16% ובסך הכל 793 מערות. בחינת התפלגות המערות על פי המסלע מובילה למסקנה העיקרית: אין התאמה בין חלוקת הגזרות לבין פריסת התצורות הגיאולוגיות לבד מהצד המערבי. בצפון, במזרח ובדרום מצויים סלע רך, סלע בינוני ואף סלע קשה יחסית. הגזרה המערבית שהמערות בה מעטות יחסית, עיקרה תצורת מיזי אחר ואדמת אלוביום. נמצא כי הטעם העיקרי למיעוט יחסי של מערות במערב היה קושי הסלע.

רבי עקיבא נתן פרשנות למשנה, בבא בתרא ב, ט' אשר הוזכרה לעיל: "מרחיקין את הנבלות ואת הבורסקי מן העיר חמישים אמה. אין עושין בורסקי אלא למזרח העיר. רבי עקיבא אומר: לכל רוח הוא עושה חוץ ממערבה ומרחיק חמישים אמה (השוו גם תוספתא, בבא בתרא א, י) הירושלמי לאותו עניין (בבא בתרא ב, ח, יג ע"ג) מסביר את טעמו של רבי עקיבא, שממערב הרוח תדירה. תנא קמא סובר שם שרשאים לחצוב את מערות הקבורה מכל העברים ובלבד שירחיק חמישים אמה. אפשר שאכן היו שהתחשבו ונהגו כהלכת רבי עקיבא, אך בפועל היו שנהגו בניגוד לכך וכסברת תנא קמא. נראה כי טעמו של רבי עקיבא עומד באופן חלקי בלבד במבחן של ירושלים: המערות מרוחקות מאות מטרים מן העיר ולא היה חשש לריחות. המערות נסגרו באבני גולל בקפידה ואין ספק שלא בקעה מהן צחנה. רבי עקיבא, אשר ספק רב אם אכן עסק בציטוט זה בענייני ירושלים, נקט מקדם בטיחות גבוה למניעת מפגע ריחות חמור. לפי הלכת רבי עקיבא זו לא היו צריכים לכאורה להתקין מערות בצפון-מערב, כי משם תדירות הריחות בירושלים. ואולם במציאות היה המצב שונה. התמונה המתקבלת מתפרוסת המערות ומפיזורן סביב העיר (מפה בחלק א' של סדרת המאמרים) מורה כי אין כאן מערכת המאורגנת מטעמה של רשות מרכזית וסדורה בדגמים נבחרים (כגון לאורך דרכים וכיווני מורדות). המערות ערוכות בדגם של מקבצים סביב העיר, במקומות שהסלע התאים לחציבתן. עם זאת קיימת בירושלים הרחקה של מערות קבורה מן הדרכים הראשיות.

מערות קבורה מוקמו בתחומי אחוזות חקלאיות של משפחות, וכל משפחה

דאגה למערת קבורה משלה. כך אפשר להסביר מיקום מערות בודדות, שאינן צמודות לאחרות (כגון קבר יסון, מערת אום אל-עמד ועוד). מערות אלה היו מן הסתם בתחום האחריות המשפחתית, במסגרת הבעלות על הקרקע. אוכלוסיית ירושלים הייתה ברובה עירונית והמשפחות לא היו בעלות קרקע משלהן. הן רכשו חלקת אדמה מבעליה לצורך התקנת אחוזת הקבורה המשפחתית. אפשר לשער כי בעל שטח ומשפחתו קברו שם תחילה, ועם התפשטות הנקרופוליס יכלו למכור את יתרת הקרקע לאחרים (השוו משנה, בבא בתרא ו, ח). כך התפתחו שכונות גדולות של מערות קברים בריכוז מרשים (גיא בן הינום, מדרון הר הזיתים - דומינוס פלוויט, הגבעה הצרפתית, הר הצופים, נחל אצל - מורד ארמון הנציב), והמערות שבהן צמודות לעתים זו לזו. אל הקברים הוליכו דרכים ושבילים. קרוב לוודאי שהאבלים השתמשו בדרך הראשית ופנו לדרכי משנה ולשבילים שהתפצלו ממנה וקירבו את מסע ההלוויה אל מערת הקבורה. נראה כי הלשון המציינת "דרך הקבר אין לה שיעור", מבטאת היבט של מסע ההלוויה, שהורשה לחרוג מן התוואי המוגדר של הדרך.

קבר יסון בשכונת רחביה בירושלים